

Пам'яті Герцена

Старовойт Ю.Л.,
канд. філол. наук

Розглядається роль видатного російського мислителя, письменника, журналіста та революціонера-демократа у формуванні засад на шляху до створення повноцінного інформаційного суспільства з позицій сьогодення та урахуванням подальшого історичного досвіду.

Ключові слова: О.Герцен, інформаційний простір, інформаційне суспільство, суспільна свідомість, Російська імперія, Європа.

In memory of Herzen

Starovoit Yurii,
Candidate of Philological Sciences

The article studies the role of a prominent Russian philosopher, writer, journalist, revolutionary and democrat in shaping the principles in terms of creation of a full-fledged information society from the standpoint of the present and taking account the further historical experience.

Keywords: O. Herzen, information space, information society, social consciousness, Russian Empire, Europe.

Памяти Герцена

Старовойт Ю.Л.,
канд. філол. наук

Рассматривается роль выдающегося русского мыслителя, писателя, журналиста и революционера-демократа в формировании основ на пути к созданию полноценного информационного общества с позиций сегодняшнего дня и учетом дальнейшего исторического опыта.

Ключевые слова: А.Герцен, информационное пространство, информационное общество, общественное сознание, Российская империя, Европа.

Всі ми розуміємо фігуральний зміст цієї відомої усьому старшому поколінню фрази. Однак якщо взяти її буквально, то декабристи навіть на околицях Петербурга навряд чи одразу могли всіх «розбудити». Постріли з гармат у той час були звичайним явищем гарнізонної підготовки. Так що мешканці тодішньої столиці Імперії ще довго приходили до тями з пересудами, що ж там насправді відбувалося. А до Москви інформаційна хвиля йшла ще не один тиждень. У той час телеграфом служило кінське сполучення вже тоді найгіршими у Європі шляхами. Слід одразу зазначити, що тодішня церква, для прикладу, час від часу мимоволі «впадала у гріх» - після преставлення чергової коронованої особи у храмах величезної держави ще тижнями і навіть місяцями на вранішніх службах співали «многія лета» вже спочилому монархові, допоки сумна звістка повільно котилася тисячами верст.

З іншого боку, неоднозначним є і факт реакції юного О. Яковлева (Герцена) на отриману звістку. За власним свідченням, дещо пізніше і вже в теплу пору наступного року на Воробйових горах (якраз де зараз розташований головний корпус Московського університету ім. М. Ломоносова) він разом з майбутнім популярним для свого часу поетом М. Огарьовим запряглися «пожертвувати нашій живності на избранну нами боротьбу» [1, с.94]. Хлопчиком було лише 13 років, у цьому віці та ще й у ті часи підлітки у чому тільки не запряглися – як у вічному коханні сусідській дівчинці, так і у планах звільнення Константинополя чи поневолених тубільців десь за океаном. Насправді джерелом захоплення різноманітними передовими європейськими ідеями для юного Олександра стала багата домашня бібліотека, вільний доступ до якої підліток отримав від батька під тим простим приводом, що так син швидше навчиться читати різними мовами і до того ж буде чимось зайнятий. «Я прочёл томов пятьдесят французского «Репертуара» (театральний журнал того часу) и русского «Феатра» (театральна збірка, яка видавалася Академією наук), в каждой части было по три-четыре пьесы», зізнавався О. Герцен [1, с.67]. Він захоплювався також романами надзвичайно популярного у ті часи німецького письменника Августа Лафонтена, комедіями Коцебу, стражданнями гетевського Вертера. І все це ще у зовсім юному віці.

Відзначимо, що залучення В. Леніним заднім числом О. Герцена до когорти своїх попередників мало неабиякий вплив на подальшу долю творчої спадщини цієї надзвичайно цікавої особистості. Як неодноразово підкреслював відомий російський публіцист-дисидент Б. Парамонов, з одного боку – О. Герцену не повезло, бо після «втручання» Леніна порядні люди О. Герцена перестали читати, з іншого – це сприяло надзвичайно

широкому розповсюдженню його творів, було навіть здійснене пречудове багатотомне академічне видання його творів [2]. Додамо, що перо вождя світового пролетаріату взагалі суттєво позначалося на багатьох персоналіях минулого. Кого В. Ленін позначав позитивно, отримували належний друк і увагу потужної радянської освітньої системи. Перш за все це Л. Толстой, А. Чехов та М. Горький... А от Ф. Достоевському не поталанило. Цей «архиреакционный писатель» тривалий час залишався в опалі і лише у 70-ті роки був введений у шкільну програму. Вочевидь, тут свою роль зіграв своєрідний інформаційний тиск з Європи, адже там Ф. Достоевського вносили до базують попередників екзистенціалізму, надзвичайно модної течії у колах повоєнної європейської інтелігенції.

Та незважаючи на все вищезазначене творча спадщина О. Герцена не отримала з ряду причин широкого вивчення ні на історичних та філологічних факультетах радянських вузів, ні тим більше – у середніх навчальних закладах. І тому було чимало суб'єктивних чинників. Не все у біографії та творах мислителя вкладалося у струнку побудови радянських істориків та ідеологів. А його відвертий конфлікт з колом К. Маркса взагалі ставив під сумнів самі викладки В. Леніна щодо ролі О. Герцена у формуванні майбутньої російської соціал-демократії. Згадаймо хоча б, що К. Маркса та всіх його прихильників Герцен неодноразово презирливо називав «марксидами» і прямо звинувачував у нищих способах політичної боротьби.

І тут можна тільки поспівчувати кільком поколінням радянської і пострадянської інтелігенції, що були позбавлені такого надзвичайно інформативного джерела. Адже науковий і публіцистичний потенціал одного лише опусу О. Герцена «Былое и думы» в усіх відношеннях набагато солідніший за зачитану до дірок «Войну и мир» Л. Толстого, що являє собою просто письменницьку фантазію на задану тему. Навіть як стиліст О. Герцен залишає позаду не лише Л. Толстого. Та й взагалі – «Былое и думы» є унікальним в історії твором. Адже перші його частини вийшли з друку і вже читалися в період, коли події останніх не те що не були ще написані, а й навіть не відбулися хронологічно. Зазначимо, що вже у 1860 р. товариш Герцена по Московському університету М. Сазонов в одній своїй статті для зарубіжного читача підкреслював, що ці сторінки «долго будут жить как национальный памятник и литературный шедевр», вважаючи «Былое и думы» найкращим твором О. Герцена, який «всегда остается верен своей национальности, когда говорит о Западной Европе. В этом великая ценность его книги, его стиля и, скажем даже, его личности: это-то и делает его в истории умственного развития

России выразителем существенного перелома, начинателем новой эпохи» [1, с 31].

Як з історичної, так і медійної точки зору діяльність і спадщина О. Герцена цікаві вже в тому плані, що вони з глибокої як для сьогодення давнини закладали основи майбутнього інформаційного простору, виходячи з тогочасних технічних можливостей. Можна навіть додати – людство зі зрозумілих причин за самою логікою свого існування століттями рухалося до створення саме інформаційного суспільства. І всі культурні, наукові та технічні надбання ставали черговими кроками до нього. О. Герцен зумів виховати кілька поколінь вільнодумців, нестандартно мислячих особистостей, політичних та громадських діячів, вільних від тогочасної кон'юнктури. Його можна сміливо вважати наставником у формуванні представників багатьох політичних течій 19-го століття, а не тільки соціал-демократії.

Фактично О. Герцена можна розглядати, як передвісника сучасного інформаційного суспільства однієї шостої частини суші. Адже задумана ним ще 1849 р. і розпочата у Лондоні 1853 р. справа створення Вольной русской книгопечатни (зараз частіше згадують як Вольную русскую типографию) стала вагомим внеском у формування суспільної свідомості тогочасних освічених кіл Російської імперії і багатьох громад усієї Європи. З самого початку засновник прагнув залучити до обміну думками та інформацією усіх охочих і небайдужих. Важливим моментом було звільнення від цензури здійснюваних періодичних видань. Адже у самій Імперії тоді діяли з два десятки цензурних процедур. Перші роки більшість матеріалів належали перу самого О. Герцена. В ініціальному номері «Полярной звезды» (серпень 1855 р.) вміщені лише матеріали емігрантів. Та згодом у збірках «Голоса из России» (з літа 1856 р.) вже починають друкуватися представники різних політичних течій з самої Росії, які мали свої погляди на гострі теми, що обговорювалися. Завдяки вчасному приєднанню до роботи М. Огарьова справи редакції пішли жвавіше. А з виходом у червні 1957 р. газети «Колокол» в якості додатку до «Полярной звезды» вони взагалі оформилися у найкращим чином втілену мрію. Ця газета починає виходити все частіше і частіше. Згодом у «Колокола» з'являються свої додатки. З 1859 по 1862 – газета «Под суд» з матеріалами, що викривали абсурдність внутрішньої політики Російської імперії. З 1862 по 1864 – народна газета «Общее вече». У цей час невпинно зростає надходження кореспонденції з батьківщини. Наклади видань сягають п'яти тисяч – на той час надзвичайно солідний показник.

Завдяки створеній О. Герценом типографії широкий читач отримує змогу ознайомитися з забороненими творами багатьох авторів, які

до того ходили по руках лише в рукописах. А це були перш за все твори Пушкіна, Рилєєва, Бестужева, Лермонтова. Також до широкого читача потрапляють перевидані «Путешествия из Петербурга в Москву» Радищева. В «Историческом сборнике» вдається надрукувати чимало закритих архівних і взагалі таємних матеріалів.

Попри заборону на батьківщині і навіть в деяких європейських державах (під тиском царського уряду) друковані матеріали вдається успішно переправляти різними шляхами до рідного читача. Газети надходять до Росії навіть через китайський кордон. Вільна друкарня користується надзвичайною підтримкою. У співпраці з редакцією підозрювали навіть найвищих сановників.

І хоч з початку шістдесятих років XIX століття через зростаючу радикалізацію російського суспільства та суттєві зміни у політичному та соціальному устрої Імперії вплив вільної друкарні на маси читаючої публіки починає спадати разом з накладом, а зі смертю О. Герцена типографія взагалі припиняє свою діяльність (усьому свій час), посіяні нею паростки вільнодумства та пожвавлення інформаційного простору у тодішній Росії важко переоцінити. Через діяльність О. Герцена та його соратників був отриманий надзвичайно цінний досвід, який згодом використовувався представниками багатьох течій політичної та громадської думки. Навіть через століття з розширенням технічних можливостей він став у нагоді центрам розповсюдження інформації у світі. Наведемо хоча б приклад радіофіру. На радіо «Свобода» навіть рубрики перекликалися з назвами друків О. Герцена. Тривалий час лунав цикл передач «С другого берега». І з появою сучасних інформаційних технологій розпочате під псевдонімом Іскандер просто не може загубитися в анналах історії. Адже в остаточному рахунку кінцевим адресатом отримання інформації залишається людина, якій цікавим є все.

Разом з тим з гори нинішнього часу слід відзначити і ряд моментів у біографії та поглядах О. Герцена, які згодом дзеркально повторювалися у долі політичних фігур подальших періодів російської історії. Перш за все це:

1. Фінансування діяльності з боку потужних закордонних джерел.

Останнім часом в російських ультрапатріотичних колах О. Герцена взагалі підносять як платного агента на утриманні зарубіжних фінансових центрів, що цілеспрямовано докладав зусиль до руйнування в цілому благополучної Російської держави на чолі з мудрим імператором Миколаєм I. О. Герцен сам описує в «Былом и думах» свої вимушені контакти з Джеймсом Ротшильдом. Зараз мало хто знає, що російська монархія залишала за собою право не лише наділяти, а й позбавляти підданих дворянського звання, а

також усього майна у випадку провини перед короною. Після еміграції увесь капітал родини Яковлевих був заарештований. І лише втручання Ротшильдів дало змогу отримати кошти за маєток. Вочевидь, без певної зацікавленості і платіжної рокировки потужного банкіра нічого б не склалося ні з вільним життям у Лондоні, ні з типографією. Однак свідчень про пряме фінансування типографії Ротшильдами наразі немає.

Як би там не було, а традиція звертатися до закордонних фінансових кіл задля підтримки своєї політичної діяльності у подальшому лише розвивалася і примножувалася все новими формами і способами. Причому, на це страждали не тільки соціал-демократи на чолі з В. Леніним у роки Другої світової, як прийнято вважати. Навіть у роки російсько-японської війни чимало опозиційних царському уряду сил та й просто ліберальні журналістські кола отримували грошову допомогу від Токіо і відпрацьовували її не лише боротьбою на внутрішньому фронті, а й навіть своєрідним шпигунством – оперативно друкували у відкритій пресі всю зібрану інформацію про відправлення військ на Далекий схід. Більше того – у ліберальній пресі того часу країну-супротивника і самих японців зображали з найкращих позицій, виховуючи у публіки позитивне ставлення до ворога.

2. Пораженство у воєнну годину.

Під тиском тодішньої атмосфери у ліберальних та революційних колах Європи, прагненням багатьох поневолених народів до самовизначення та державної самостійності Вільна друкарня прийняла рішення схвалити антиросійське збройне польське повстання 1863 року. Не в останню чергу саме це підірвало підтримку з боку багатьох кіл російської громадськості і попит на друковану продукцію. Наклади зменшилися з кількох тисяч до кількох сотень. Разом з тим, іншого від О. Герцена годі було й чекати. Він був у чудових і тісних стосунках з польською політичною еміграцією, а технічна робота у Вільній друкарні взагалі трималася на поляках.

Та згодом поразенство стало характерною міткою багатьох політичних сил Росії. Воно проявило себе як під час уже згаданої вище російсько-японської війни, так і в часи Першої світової. Причому дівість такої капітулянтської політики була куди потужнішою і призвела до поразок Росії у цих війнах.

3. Боротьба за нову батьківщину, у якій не житимуть ні самі борці, ні тим більше їх нащадки.

Жоден з 5 переживших батька дітей О. Герцена не повернувся на батьківщину, не говорячи вже про нього самого. Те ж саме стосується і численних онуків. Виходить, великий письменник, мислитель і борець докладав надзвичайних зусиль на «руйнування» старого світу задля розбудови

«нового життя» для всіх, крім себе і своєї родини. Їм самим батьківщина була вже не потрібна. І це теж стало традиційним для надзвичайної кількості революціонерів та дисидентів як минулого, так і сьогодення. Більше того – тенденція покидати батьківщину спостерігається і на дітях можновладців «нового суспільства». Долі С. Алілуєвої, С. Хрущова всім відомі. А діти багатьох нинішніх ще при владі керівників взагалі змолоду переселяються за кордон.

Окрім цих трьох знакових моментів долі і діяльності О. Герцена можна додатково розглянути і його ставлення до проблеми статі в житті людини, яке отримало своє продовження у наступних поколіннях «борців за свободу» поневоленого народу. Не секрет, що соціалісти-утопісти, а згодом і їх послідовники намагалися внести зміни у традиційні стосунки чоловіків та жінок, так би мовити – розкріпачити їх. І нічого дивного. Адже у переважній більшості це були молоді енергійні люди, яких обтяжували укорінені забобони та обмеження як феодального, так і буржуазного суспільства. Згадаймо – у знаменитому марксовому «Маніфесті комуністичної партії» міститься навіть пасаж про звинувачення комуністів з боку буржуазної критики у прагненні ввести спільність жінок. І жодного заперечення у тексті «марксиди» не наводять. Авторі лише відповідають способом «алаверди». Мовляв, буржуазія вже давно утримує будинки розпусти, коханок, і таким чином сама ввела цю їх спільність.

Натяки на певну особисту розкріпаченість ми зустрічаємо вже у, так би мовити, російських частинах «Былого и дум», починаючи з описання життя кола друзів по духу та закінчуючи зізнанням у подружній зраді зі служницею з подальшим сімейним конфліктом між О. Герценом і дружиною. А в «європейській» частині детально розглядається складний вузол стосунків подружньої пари Герценів з німецьким поетом-демократом Георгом Гервегом, який призвів до досить резонансного у колі європейських бунтарів-демократів скандалу з викликом О. Герцена на дуель ображеним і відстороненим Гервегом. І врешті решт не можна залишити поза увагою відкритий зв'язок останні роки життя Герцена-вдівця з дружиною його друга дитинства і соратника М. Огарьова. Прийнято навіть вважати, що всі діти М. Огарьова були насправді дітьми О. Герцена. Не в останню чергу з тієї причини, що М. Огарьов страждав на епілепсію і міг передати потомству у спадок психічні розлади.

Щось подібне згодом ми спостерігаємо і у складних стосунках трійці В. Ленін-Н. Крупська-І. Арманд, і у Бориса Савинкова з подружжям Олександра та Любові Дікгофів, фанатично відданих ватажку есерів. А також між Дмитром Філософовим та парою Дмитра Мережковського і Зінаїди Гіппіус. І взагалі – недаремно ж

після революції В. Ленін змушений був попри найскладніші політичні та економічні проблеми спеціально приділити увагу питанню про «теорію склянки води» щодо шлюбних зв'язків.

Підводячи підсумок, знову підкреслимо – творча спадщина О. Герцена і його яскраве, сповнене численними подіями життя стають тільки цікавішими для усіх допитливих шанувальників історії та живого майстерного слова навіть в епоху сучасного інформаційного суспільства.

Список літератури:

1. *Герцен А. И.* Былое и думы / М. «Дет. лит.», 1975. – 576 с.

2. *Герцен А. И.* Собрание сочинений в 30 томах // А.И. Герцен ; Акад. наук СССР, Ин-т мировой лит. им. А.М.Горького. – М. : Наука, 1954-1965.

Reference list

1. *Gercen A.I.* Byloe i dumy / M. «Det. lit.», 1975. – 576 s.

2. *Gercen A.I.* Sobranie sochinenij v 30 tomah // A.I. Gercen ; Akad. nauk SSSR, In-t mirovoj lit. im. A.M.Gor'kogo. – M. : Nauka, 1954-1965.

